

The Implicit and Verbal Investigation of Concepts Related to Women and Family in the Holy Quran

Hamideh Aliakbari

Ph.D. Candidate in Knowledge and Information Science, Information Retrieval, Islamic Azad University of Science and Research Branch, Tehran, Iran. E-mail: hamideh.aliakbari@ymail.com

Fahimeh Babalhavaeji

*Corresponding Author, Associate Professor, Department of Knowledge and Information Science, Islamic Azad University of Science and Research Branch, Tehran, Iran. E-mail: f.babalhavaeji@gmail.com

Moluk alsadat Hoseini Beheshti

Assistant Professor, General Linguistic, Iranian Research Institute for Information Science and Technology (IranDoc), Tehran, Iran. E-mail: beheshti@irandoc.ac.ir

Zahra Abazari

Associate Professor, Department of Knowledge and Information Science, Islamic Azad University of Tehran North Branch, Tehran, Iran. E-mail: abazari391@yahoo.com

Abstract

Objective: The present study was conducted with the aim of identifying implicit and verbal meanings of concepts related to women and family in the Holy Quran.

Methodology: The current study is an applied research in terms of purpose and is a combination of quantitative and qualitative content analyses with the Delphi approach. The research statistical population, in the quantitative section, includes all verses of the Holy Quran (6236 verses) in 114 suras and in the qualitative section, it comprises 21 experts in the field of Quranic sciences and women and family studies. The sample was first selected through purposive sampling method. 2 experts from each field were identified. Then, they were determined by experts using the snowball method. For data collection and analysis, sample interpretation was used for keyword extraction, MAXQDA software was applied for determining concepts and categories and SPSS 20 was employed for Kendall test.

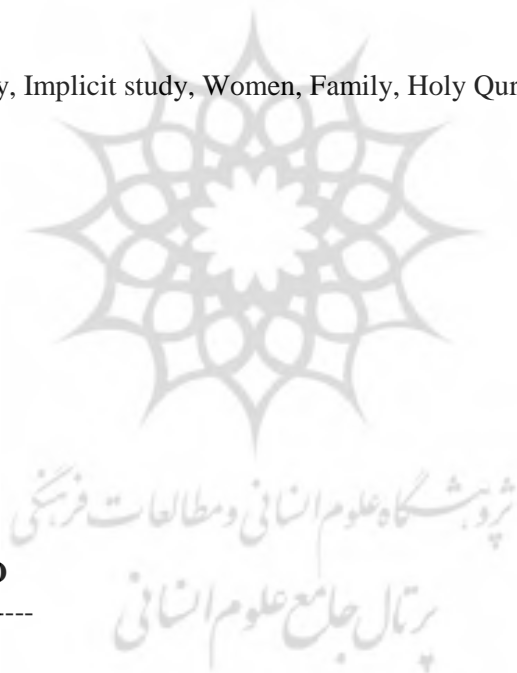
Findings: The concepts related to women were classified into 9 categories and 65 subcategories, which have been verbally and implicitly provided in 88 suras of the Holy Quran. They have been verbally mentioned 168 times in 111 verses of the Holy Quran and have been implicitly stated 1626 times in 501 verses. Family-related concepts were classified into 21

categories and 217 subcategories, which exist verbally and implicitly in 106 suras of the Holy Quran. They have been verbally mentioned 711 times in 435 verses of the Holy Quran and have been implicitly stated 6409 times in 1107 verses. In verbal concepts related to women, “Surah Nisa” with 16 verses and in implicit concepts, “Surah Baqarah” with 36 verses have the most keywords in the field of women. In family-related concepts, most of the keywords belong to “Surah Yusuf” with 39 verbal verses and 69 implicit verses*The checklist prepared by the Delphi technique was approved by experts in Quranic sciences and women and family studies. Kendall test was used to assess the consensus of experts. In the second round, agreement was reached among the members of the expert group on all categories. The W value in all categories is greater than 0.7, which suggests a very high level of consensus among the experts.

Conclusion: The Holy Quran has paid a great deal of attention to the field of women and family. In the field of women, the Holy Quran’s greater emphasis is on the issues and characteristics related to women, exemplary women, girls and praiseworthy characteristics of women. In the field of family, Quran has put stress on children, spouse, father, marriage, brother, and mother.

Keywords: Verbal study, Implicit study, Women, Family, Holy Quran.

Article type: Research

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 19/12/2019

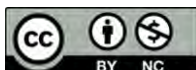
Received in revised form: 18/01/2020

Accepted: 01/01/2020

Available online: 18/04/2022

Publisher: Central Library of Astan Quds Razavi
Library and Information Sciences, 2022, Vol. 25, No.1, pp. 115-144.

The auhh))))

مطالعه لفظی و ضمنی مفاهیم مرتبط با زنان و خانواده در قرآن کریم

حمیده علی اکبری

دانشجوی دکتری علم اطلاعات و دانش‌شناسی، گرایش بازیابی اطلاعات، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، ایران. رایانامه: hamideh.aliakbari@ymail.com

فهیمة باب الحوائجی

*نویسنده مسئول، دانشیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، ایران. رایانامه: f.babalhavaeji@gmail.com

ملوک السادات حسینی بهشتی

استادیار گروه زبان‌شناسی همگانی، پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک)، تهران، ایران. رایانامه: beheshti@irandoc.ac.ir

زهرآبادزی

دانشیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، تهران، ایران. رایانامه: abazari391@yahoo.com

چکیده

هدف: پژوهش حاضر با هدف شناسایی معانی لفظی و ضمنی مفاهیم مرتبط با زنان و خانواده در قرآن کریم انجام شده است.
روش پژوهش: پژوهش از نظر هدف کاربردی و ترکیبی است از تحلیل محتوای کمی و کیفی با رویکرد دلفی. جامعه آماری پژوهش، شامل تمام آیات قرآن کریم (۶۲۳۶ آیه) در ۱۱۴ سوره است. جهت گردآوری و تجزیه و تحلیل اطلاعات از تفسیر نمونه برای استخراج کلیدواژه‌ها، از نرم‌افزار MAXQDA برای تعیین مفاهیم و مقوله‌ها و برای انجام آزمون کندال از SPSS 20 استفاده شده است.
یافته‌ها: مفاهیم مربوط به زنان، در ۹ مقوله و ۶۵ زیرمقوله طبقه‌بندی شد که در ۸۸ سوره از قرآن کریم به صورت لفظی و ضمنی آمده‌اند، مفاهیم مرتبط با خانواده، در ۲۱ مقوله و ۲۱۷ زیرمقوله طبقه‌بندی شده است که در ۱۰۶ سوره از قرآن کریم به صورت لفظی و ضمنی وجود دارد. در مفاهیم لفظی مربوط به زنان «سوره نسا» با ۱۶ آیه بیشترین کلیدواژه‌ها را در حوزه زنان دارند. در مفاهیم مربوط به خانواده بیشترین کلیدواژه‌ها به «سوره یوسف» با ۳۹ آیه لفظی اختصاص دارد. سیاهه و ارسی تهیه شده، با استفاده از تکنیک دلفی توسط خبرگان علوم قرآنی و مطالعات زنان و خانواده تأیید شد، از آزمون کندال جهت بررسی میزان اجماع نظرات خبرگان استفاده شد.
نتیجه‌گیری: تأکید بیشتر قرآن کریم در حوزه زنان، بر مقوله‌های مسائل و ویژگی‌های مرتبط با زنان و زنان اسوه و در حوزه خانواده، بر مقوله‌های فرزندان و همسر است.

کلیدواژه‌ها: مطالعه لفظی، مطالعه ضمنی، زنان، خانواده، قرآن کریم.

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخچه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۹/۲۸

تاریخ ویرایش: ۱۳۹۸/۱۰/۲۸

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۱/۱۲

تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۱/۲۹

ناشر: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی

کتابداری و اطلاع‌رسانی، ۱۴۰۱، دوره ۲۵، شماره ۱، شماره پیاپی ۹۷، صص. ۱۱۵-۱۴۴

© نویسندگان

مقدمه

قرآن کریم در باور عموم مسلمانان، معجزه جاودانه و جهانی آخرین پیامبر الهی و نسخه هدایت‌بخش آدمیان در پهنه زمین و گستره زمان است. تدبر و ژرفاندیشی در آیات این کتاب وحیانی، می‌تواند برای همه عصرها و نسل‌های بشری، معارف و آموزه‌های گران‌سنگی را به ارمغان آورد که هم زندگی این جهان آن‌ها را قرین سعادت و خوشبختی نماید و هم زندگی اخروی آنان را منور به الطاف و نعمت‌های جاودانه الهی سازد. تمسک به این ودیعه آسمانی در همه عصرها، به ویژه در عصر حاضر که زندگی انسان با سیطره علم تجربی و فناوری برآمده از آن، دستخوش تغییرها، چالش‌ها، مخاطرات و مشکلات فراوانی شده است، از آن جهت است که می‌تواند آموزه‌ها و هدایت‌های راه‌گشای الهی را در اختیار بشر بگذارد (کلانتری، آرام و چمن‌پیما، ۱۳۹۴). قرآن برای تمام نسل بشر معجزه است که اگر مورد مطالعه و تحقیق قرار گیرد، دانش بشری به سرعت و مطابق با ماهیت انسانی رشد می‌کند (محسنین^۱، ۲۰۱۹).

آغاز ضرورت مطالعات معنی‌شناختی^۲ در حوزه قرآنی به عنوان افقی جدید در مطالعات قرآنی بر کسی پوشیده نیست. این‌گونه از مطالعات که برخاسته از ضرورت روزآمد کردن مطالعات قرآنی است، در شاخه‌های مختلف آن مورد استفاده قرآن‌پژوهان قرار گرفته است. سرآغاز این موضوع، به مباحث معنی‌شناسی قرآنی ایزوتسو^۳ برمی‌گردد که نخستین بار، الگویی از معنی‌شناسی واژگانی را وارد حوزه مطالعات قرآنی کرد (لطفی، ۱۳۹۳). در دهه ۱۹۵۰ ایزوتسو معنی‌شناسی را به عنوان رویکرد و روش مطالعه قرآن به کار برد. او کار خود را در سال ۱۹۵۹ با عنوان «مفاهیم اخلاقی در قرآن» منتشر کرد. معنی‌شناسی قرآن زمانی مورد توجه قرار گرفت که این کتاب در سال ۱۹۶۶ با عنوان «مفاهیم اخلاقی و مذهبی در قرآن» مجدداً چاپ شد (درماوان^۴، ۲۰۱۷). ایزوتسو در فعالیت‌هایش در ترجمه قرآن، به این نتیجه رسید که همه کلمات زبان اصلی را نمی‌توان بدون تحریف به زبان دیگری ترجمه کرد. همیشه چندین کلمه وجود خواهد داشت که تقریباً غیرقابل ترجمه هستند. کسی که به زبان A صحبت می‌کند، جهان را متفاوت از شخصی که به زبان B صحبت کرده است می‌بیند. وظیفه مطالعات معنی‌شناسی، کشف معانی پنهان در پشت هر کلمه است (درماوان، ۲۰۱۷).

اصطلاح معنی‌شناسی در زبان انگلیسی به «semantics» مشهور است. در زبان عربی «علم الدلالة» یا «علم المعنی» نام دارد. معنی‌شناسی، کار کشف سازوکارهای معنی را با مطالعه‌ای علمی به عهده دارد، معنایی که در پس لایه‌های متن ذخیره شده است. به طور کلی معنی‌شناسی عبارت است از بررسی و تحلیل

1. Muhsinin
2. Semantics
3. Toshihiko Izutsu
4. Darmawan

روش‌مند یک مجموعه معنی‌دار، مثل یک متن، تا از خلال این بررسی و تحلیل، به فهم و مراد و نیت اصلی مؤلف آن متن بتوان پی برد (فخارنوغانی، ۱۳۹۳). معنی‌شناسی، علمی است که معنی یک کلمه را مورد مطالعه قرار می‌دهد. معنی‌شناسی، شاخه‌ای از زبان‌شناسی است که معطوف به معنی زبان است (محسنین، ۲۰۱۹).

شهید بهشتی (ره)، در کتاب «روش برداشت از قرآن» می‌نویسد: آیات قرآن با هم ارتباط دارند. گاهی این ارتباط خیلی روشن و واضح است، اما قرآن نوشته‌ای نیست که توسط یک نویسنده به صورت یک کتاب، تألیف شده باشد، بلکه مجموعه‌ای از آیات و سوره‌هایی است که طی مدت ۲۳ سال، به مناسبت‌های مختلف و با توجه به شرایط متنوع نازل شده و بعداً به صورت یک کتاب یا یک مجموعه درآمد است. آیات و سوره‌ها نیز به ترتیب تاریخ نزول وحی بر پیامبر در پی هم قرار نگرفته‌اند. بنابراین گاهی پیوند آیات خیلی هم صریح و روشن نیست. یک نوع انس و آشنایی با قرآن لازم است که انسان پیوند این آیات را با همدیگر بداند و گاهی بعضی از آیاتی که در پی هم می‌آیند لزوماً باهم ارتباطی ندارند. پس باید تک آیه و مجموعه آیه‌هایی که با هم نازل شده را به درستی شناسایی کرد تا رابطه بین آن‌ها به دقت مشخص شود (حسینی‌بهشتی، ۱۳۹۰، ص. ۲۲).

بیان مسئله

از مباحث مهم در حوزه فهم قرآن کریم، فهم واژگان قرآن کریم است که علم معنی‌شناسی به این موضوع می‌پردازد. این علم از شاخه‌های اصلی زبان‌شناسی است که به مطالعه معنی در زبان می‌پردازد و امروزه دارای روش‌ها و رویکردهای مختلفی است. یکی از روش‌هایی که کاربرد بیشتری در فهم واژگان قرآن دارد، معنی‌شناسی از طریق تحلیل متنی است. در این روش، شیوه کار به این صورت است که برای یافتن معنی یک واژه به تحلیل نحوه کاربرد آن در آیه، سیاق و سوره‌ای که واژه در آن به کار رفته پرداخته می‌شود (ملک‌قاسمی، ۱۳۹۵).

یکی از موضوعات بسیار مهمی که در قرآن مطرح است، بحث خانواده است. خانواده را می‌توان خشت بنای اجتماعی بیان کرد، چرا که اگر خانواده‌ها سالم، متعالی و استوار باشند، می‌توان به داشتن جامعه‌ای سالم و استوار امیدوار بود. همچنان که اگر خشت یا آجر سالم و محکم داشته باشیم، می‌توانیم امیدوار باشیم که ساختمانی محکم و مستحکم بر سر پای آوریم (نذیر، ۱۳۸۳). بحث نظام خانوادگی قرآن از جمله موضوعاتی است که پرورش استعدادهای درونی، به فعلیت رساندن آن‌ها در جهت کمال‌نهایی انسان و رسیدن به قرب الهی را منظور نظر دارد. برای شکوفایی استعدادها و نیل به کمال حقیقی، مطالعه در امیال فطری انسان و

جهت‌گیری کلی آن‌ها امری ضروری است تا انسان به خداوند متعال تقرب جوید. تشکیل خانواده امری ضروری است که در وجود انسان نهادینه شده است. بنابراین، علمای اخلاق یکی از عرصه‌های مهم برای رشد فضایل اخلاقی را خانواده برمی‌شمارند. قرآن کریم نیز خانه را محیطی معرفی می‌نماید که سراسر رحمت و مهربانی و رأفت است^۱. پس خانواده از منظر قرآن باید پایگاه آرامش^۲، زدودن رذایل و زائل شدن نگرانی‌ها و زمینه‌سازی برای نزول الطاف و رحمت خداوندی باشد.

اسلام، زن را به عنوان مسئله مهم زندگی و نظام خانواده و متمم حیات انسانی در مسائل اجتماعی، اخلاقی و قانونی خود جا داده و او را به عنوان عضو مؤثر جامعه دانسته است. قبل از ظهور اسلام، زن در میان تمام جوامع بشری و شریعت‌های موجود، مظلوم واقع شده بود و پس از ظهور اسلام، این مکتب به زن ارزش و ارج نهاد و مقام و منزلت واقعی به او بخشید. زن یکی از مظاهر و جلوه‌های جمال و زیبایی خداوند متعال و مظهر مهر و محبت و رحمت الهی است. زن می‌تواند به ایمان بالا دست یابد و در پرتو عفاف و پاکدامنی و با انجام واجبات الهی به کمال انسانیت نائل گردد (زیناتون، ۱۳۹۵).

حوزه مطالعات زنان و خانواده، گستره بزرگی از موضوعات را دربرمی‌گیرد. این حوزه، امروزه به عنوان یک حوزه بین رشته‌ای دانشگاهی در زمینه علوم انسانی و علوم اجتماعی است که به مسائل زنان، فمینیسم، جنسیت و تبعیض‌های جنسیتی، خانواده، ادبیات زنان، تاریخ اجتماعی، مسائل مربوط به بهداشت و سلامت زنان و ... می‌پردازد.

آشکارسازی محتوای متون، به ویژه در مورد قرآن به سبب داشتن معانی ضمنی و پنهان در کنار معانی لفظی و ظاهری، نیازمند تلاشی فراتر از شیوه‌های مرسوم سازماندهی اطلاعات، مثلاً فهرست‌نویسی و نمایه‌سازی است. ایجاد ارتباط معنایی میان مفاهیم نمایه‌سازی شده گامی در این راه است. یافتن مفاهیم دسته‌بندی آن‌ها می‌تواند به بازنمایی هرچه بیشتر و دقیق‌تر محتوی این متون منجر گردد.

مسئله اصلی پژوهش حاضر شناسایی مفاهیم و مقوله‌ها و هسته‌های اصلی مفاهیم مرتبط با زنان و خانواده در قرآن کریم است. این پژوهش با تدبیر و ژرفاندیشی در آیات قرآن کریم و همچنین مراجعه به تفسیر، به مطالعه مفاهیم مرتبط با زنان و خانواده پرداخته و در صدد است تا بدین وسیله به قطره‌ای از دریای بیکران معارف آسمانی قرآن دست یابد. از آنجا که هدایت‌های قرآن فرازمانی و فرامکانی است، نتایج این پژوهش می‌تواند بر گوشه‌ای از نیازهای اطلاعاتی و مسائل قرآن‌پژوهان، در این عصر پرتو افکند و راه برون‌رفت از بن‌بست‌ها را بر آنان بگشاید.

۱. سوره روم، آیه ۲۱ «وجعل بینکم موده و رحمه»

۲. لتسکنوا الیها ...

اهداف پژوهش

هدف اصلی پژوهش: شناسایی معانی لفظی و ضمنی مفاهیم مرتبط با زنان و خانواده در قرآن کریم

اهداف فرعی:

۱. استخراج مفاهیم و مقوله‌ها و شناسایی مهمترین مقوله‌های مطرح در حوزه زنان و خانواده در قرآن

کریم؛

۲. تعیین فراوانی کلیدواژه‌های لفظی و ضمنی مفاهیم مرتبط با زنان و خانواده در قرآن کریم؛

۳. تعیین فراوانی آیات و سوره‌های قرآن کریم در موضوع زنان و خانواده؛

۴. تعیین میزان توافق خبرگان حوزه علوم قرآنی و مطالعات زنان و خانواده در خصوص مفاهیم استخراج

شده.

پرسش‌های پژوهش

۱. مفاهیم و مقوله‌های حوزه زنان و خانواده در قرآن کریم کدامند؟

۲. چه تعداد کلیدواژه‌های لفظی و ضمنی مرتبط با زنان و خانواده در قرآن کریم وجود دارد؟

۳. چه تعداد از آیات و سوره‌های قرآن کریم در مورد زنان و خانواده است؟

۴. تا چه میزان خبرگان حوزه علوم قرآنی و مطالعات زنان و خانواده در خصوص مفاهیم استخراج شده

توافق دارند؟

پیشینه پژوهش

حسومی، نوشین‌فرد، حسینی‌بهشتی، باب‌الحوائجی و حریری (۱۳۹۷)، در پژوهش خود، به «مطالعه معانی لفظی و ضمنی آیات اخلاق اجتماعی در قرآن کریم» به روش تحلیل محتوا پرداخته‌اند. مقوله‌ها و زیرمقوله‌های هر آیه، همراه با بسامد آیات و کلیدواژه‌های لفظی و ضمنی استخراج شده‌اند. دامنه پژوهش، ۴۲۷ آیه از آیات اخلاق اجتماعی است که پس از تفکیک آن از آیات اخلاق الهی، با ۵۲۱ آیه و اخلاق فردی با ۳۴۵ آیه، تحلیل محتوا شده‌اند. ابزار پژوهش در بخش معانی لفظی، قرآن کریم با ترجمه استاد محمدمهدی فولادوند و در بخش ضمنی، ترجمه تفسیر المیزان است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که آیات اخلاق اجتماعی دارای ۱۰ مقوله و ۸۹ زیرمقوله است. مقوله ارزش‌های اسلامی، در مورد اموال با ۱۸٪، ارزش‌های اخلاقی در مورد گفت و شنود ۱۳٪، حقوق اعضای جامعه ۱۱٪، خانواده ۱۰٪، آداب معاشرت ۷٪، وفای به عهد ۷٪، و عدالت و ظلم ۶٪ است.

ملکی فاراب، شجاع‌نوری، بستان‌نجفی، حسینیان و لیبی (۱۳۹۶)، پژوهشی با عنوان «تدوین شاخص‌ها و ترسیم الگوی کارکردهای خانواده در اسلام با بهره‌گیری از تکنیک پژوهش کیفی داده‌بنیاد» انجام داده‌اند. مقوله‌های مرتبط با کارکردهای خانواده، استخراج و طی سه مرحله کدگذاری شده‌اند. در کدگذاری باز ۲۴۹ مقوله، در کدگذاری محوری ۴۹ مقوله به دست آمده است و در مرحله آخر در کدگذاری گزینشی ۵ مقوله استخراج شده است. کارکردهای اقتصادی، تربیتی، آموزشی، حمایتی و زیستی اجتماعی، ۵ مقوله استخراج شده هستند.

زیناتون (۱۳۹۵)، در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «شخصیت و حقوق زن در تفسیر المیزان» به تبیین دیدگاه علامه طباطبایی در مورد شخصیت و حقوق زن پرداخته است. روش انجام این پایان‌نامه، تحلیل محتوا و روش کتابخانه‌ای است. علامه طباطبایی مرد و زن را از لحاظ ماهیت انسانی و لوازم آن یکسان می‌داند. زن، با دارا بودن حق مهریه و نفقه، از لحاظ مادی تأمین شده و در عین حال می‌تواند مثل مرد اراده کند، مالک نتیجه کار و تلاش خود باشد و حتی در زندگی اجتماعی و سیاسی تصرفاتی انجام دهد.

علوی، اشرفی و رزمیان (۱۳۹۳)، در پژوهشی به «روابط خانوادگی از منظر تفسیر المیزان» پرداخته‌اند. این مقاله از روش تحلیل محتوا بهره برده است. در این پژوهش، انواع ارتباط در خانواده، شامل ارتباط میان زن و شوهر، ارتباط والدین با فرزندان، ارتباط فرزندان با والدین بررسی شده است. این پژوهش به این نتیجه کلی رسیده است که با وجود تأکید قرآن کریم بر اهمیت زندگی خانوادگی، حمایت از زندگی مشترک، تربیت فرزندان، انواع ارتباط، و ... خداوند بین خود و انسان یک رابطه شخصی قائل است و خانواده و اموال همگی برای آزمایش انسان قرار داده شده است.

محمود محسنین^۱ (۲۰۱۹)، در پژوهش خود به معنی‌شناسی کلمه «مسلمان» در قرآن پرداخته است. هدف این پژوهش، بررسی معانی و فراوانی آیات و سوره‌های مرتبط با «مسلمان» در قرآن است. در این پژوهش نویسنده، تمام آیات قرآن را مورد مطالعه قرار داده، و آیاتی را که کلمه «مسلمان»، به صورت مفرد و جمع در آن‌ها بوده، استخراج کرده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که کلمه «مسلمان»، در ۳۹ آیه و ۲۴ سوره قرآن کریم ذکر شده است. و از نظر معنی «مسلمان»، بر آخرین پیامبر خدا و یارانش اطلاق می‌شود.

سرداراز و رسلان^۲ (۲۰۱۷)، پژوهشی با عنوان «مطالعه معنی‌شناختی پیش‌وند فی در قرآن کریم» انجام دادند. این مقاله با رویکرد مبتنی بر معنی‌شناختی، به مطالعه پیشوند "فی" در قرآن می‌پردازد. داده‌های این پژوهش، از نرم‌افزار^۳ Search Quran، نسخه 4.1.0 بازیابی شده است. این نرم‌افزار، بر اساس جستجوی

1. Mahmud Muhsinin

2. Sardaraz & Roslan

3. Islam Analysis Dot Com; Free Online Islamic Multimedia Library; <http://www.islamanalysis.com/wp/>

واژگان کار می‌کند. با جستجوی یک واژه، تمام آیات مرتبط با آن واژه در قرآن، توسط نرم‌افزار بازیابی می‌شود. برای استخراج داده‌ها، کلمه "فی" مورد جستجو قرار گرفته و در مرحله اول، ۱۱۷۳ آیه بازیابی شده است. سپس آیات بازیابی شده، مورد بررسی قرار گرفته و آیات تکراری حذف شده‌اند و در مجموع، ۹۹۵ آیه قرآن، مورد بررسی نهایی و تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند. در مرحله بعد، تمامی اسم‌هایی که پیشوند "فی" داشتند کدگذاری شده‌اند. نتایج بیانگر آن است که از پیشوند "فی" بیشتر برای نشان دادن موقعیت مکانی و زمانی (اسم مکان و اسم زمان) استفاده شده است. از جمله: فی السماء، فی جنت، فی المساجد، فی الدنيا، فی الاخره، فی النهار، فی الیل.

روهانا^۱ (۲۰۱۲)، پژوهشی تحت عنوان «تصویر شبکه معنایی مسائل مربوط به زنان در قرآن کریم» انجام داده‌اند. در این پژوهش زن به عنوان یکی از واژه‌های محبوب بیان شده است، مسائل مربوط به زنان یکی از مسائل اصلی است که در قرآن مورد توجه قرار گرفته است. این اصطلاح، نشان‌دهنده گروهی از انسان‌ها است که در اجتماع و خانواده قابل احترام هستند. در قرآن مسائل زیادی در مورد زن وجود دارد، با این حال، با توجه به انواع اصطلاحاتی که در قرآن استفاده می‌شود، شناسایی و استخراج آیات که شامل مسائل مربوط به زن هستند، بسیار دشوار است. زنان در قرآن، با چندین عبارت دیگر مانند خانم‌ها و دختران، بسته به مسائل، مورد توجه قرار گرفته‌اند. در این پژوهش، ۱۶ اصطلاح مرتبط با زن و سوره‌ها و آیات مرتبط با آن شناسایی شده است. برای درک روشن و آسان از موضوع مورد بررسی، شبکه معنی‌شناختی ترسیم شده است.

روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش حاضر، از نظر هدف کاربردی است و از نظر روش، ترکیبی است از تحلیل محتوای کمی و کیفی با رویکرد دلفی^۲. از تحلیل محتوای کمی، برای تعیین فراوانی مفاهیم مرتبط با زنان و خانواده استفاده می‌شود، و تحلیل محتوای کیفی را برای کشف معنای آیات و تعیین کلیدواژه‌ها و مفاهیم اصلی و فرعی به کار می‌بریم. برای کشف معنای لفظی مفاهیم مرتبط با زنان و خانواده، ابتدا قرآن به طور کامل مطالعه شد و کلیدواژه‌های نساء، امرأه، أنثی، بنت، أهل، أهل بیت، أم، والدّه، أب، والد، وکد، ذرّیه، اخت، اخ، زوج، ازواج، نکاح، طلق و تمام اصطلاح‌های مرتبط با این کلیدواژه‌ها در قرآن بررسی و استخراج گردید. سپس برای کشف معنای ضمنی مفاهیم مرتبط با زنان و خانواده، تمام تفسیر نمونه (۲۷ جلد) مورد مطالعه قرار گرفت و آیات و اصطلاح‌های مرتبط با کلیدواژه‌های مورد بررسی، استخراج گردید. جهت تأیید و تثبیت اصطلاح‌های استخراج شده از نظرات خبرگان حوزه علوم قرآنی و مطالعات زنان و خانواده با استفاده از تکنیک دلفی استفاده

1. Ruhana

2. Delphi Method

می‌شود. جامعه آماری پژوهش در بخش کمی، شامل تمام آیات قرآن کریم (۶۲۳۶ آیه) در ۱۱۴ سوره می‌باشد و در بخش کیفی، ۲۱ نفر از خبرگان حوزه علوم قرآنی و مطالعات زنان و خانواده هستند. نمونه‌گیری ابتدا به صورت هدفمند انجام شد، ۲ نفر از خبرگان هر حوزه شناسایی شدند، سپس به صورت گلوله برفی سایر خبرگان شناسایی شدند. ابزار گردآوری و تجزیه و تحلیل اطلاعات شامل منابع تفسیری قرآن (تفسیر نمونه) برای استخراج کلیدواژه‌ها و نرم افزار MAXQDA برای تعیین مفاهیم و مقوله‌ها و زیرمقوله‌های مرتبط با زنان و خانواده مورد استفاده گرفته و برای انجام آزمون کندال از SPSS 20 استفاده شده است.

برای انتخاب تفاسیر، با مطالعه تفاسیر متعدد و دیدگاه‌های مختلف راجع به آن‌ها، تفسیر نمونه، برای مطالعه معانی ضمنی و لفظی و استخراج مفاهیم مرتبط با زنان و خانواده از بین تفاسیر متعدد انتخاب شد.

ابتدا تمام مفاهیم لفظی و ضمنی مرتبط با زنان و خانواده از تفسیر نمونه استخراج گردید و سیاهه

وارسی^۱ تنظیم شد. بعد از استخراج مفاهیم، برای استانداردسازی اصطلاحات از ابزارهای زیر استفاده شد:

۱. دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، مرکز دایره‌المعارف اسلامی زیر نظر سیدمحمدکاظم موسوی بجنوردی؛

۲. اصطلاح‌نامه، فرهنگ‌نامه و دایره‌المعارف پایگاه مدیریت اطلاعات علوم اسلامی، مرکز اطلاعات و

مدارک اسلامی قم^۲؛

۳. اصطلاح‌نامه فرهنگی فارسی اصفاء، تدوین فریبرز خسروی؛

۴. واژگان مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی.

پس از انجام استانداردسازی اصطلاحات به وسیله منابع مذکور، برای انجام کدگذاری‌های باز و محوری

جهت تعیین مقوله‌ها و زیرمقوله‌ها از نرم‌افزار MAXQDA استفاده شد.

در مرحله بعد، جهت تأیید و تثبیت سیاهه وارسی تدوین شده، از تکنیک دلفی استفاده شد.

کلیدواژه‌های استخراج شده به صورت پرسش‌نامه دلفی با طیف پنج‌گانه لیکرت طراحی شده و در اختیار

خبرگان قرار گرفت. تکنیک دلفی طی دو مرحله انجام شد، اعضای پانل دلفی در دور اول، ۱۱ نفر از خبرگان

علوم قرآنی و ۱۰ نفر از خبرگان مطالعات زنان و خانواده هستند. بعد از گردآوری اطلاعات دور اول و انجام

بازنگری‌های لازم، میانگین نظرات خبرگان در پرسش‌نامه دوم درج شد، تا این‌بار متخصصین بر اساس

میانگین نظرات سایر خبرگان نظر دهند. اعضای پانل دلفی در دور دوم، ۱۰ نفر از خبرگان علوم قرآنی و ۷ نفر

از خبرگان مطالعات زنان و خانواده هستند. پاسخ اعضای پانل دلفی به هر یک از مقوله‌ها و زیرمقوله‌ها، بیانگر

میزان اهمیت آن‌ها می‌باشد. پرسش‌نامه‌ها در هر دور، به صورت حضوری توزیع و گردآوری شدند.

1. Checklist

2. <http://thesaurus.isca.ac.ir> & <https://quran.isca.ac.ir>

برای تعیین گروه خبرگان با توجه به حوزه پژوهش، اساتید دانشگاهی صاحب‌نظر و آشنا با موضوع پژوهش شناسایی شدند. این خبرگان در حوزه مورد پژوهش در دانشگاه‌های معتبر و حوزه‌های علمی صاحب‌نظر هستند.

یکی از روش‌های تحقیق مناسب و علمی، برای کشف لایه‌های درونی آیات قرآن کریم، تحلیل محتوای کیفی است. روش تحلیل محتوا، یکی از مهمترین روش‌های شناسایی و جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات، با توجه به موضوع و شرایط و هدف پژوهش است. روش تحلیل محتوا با تجزیه و تحلیل مفاهیم و گزاره‌های استخراج شده از متن، جهت‌گیری و نقش هرکدام را بیان و چارچوب حاکم بر آنها را کشف می‌کند (حسومی، نوشین‌فرد، حسینی‌بهشتی، باب‌الحوادثی و حریری ۱۳۹۷). روش تحلیل محتوا بر این فرض بنا شده است که با تحلیل پیام‌های زبانی می‌توان به کشف معانی، اولویت‌ها، نگرش‌ها، شیوه‌های درک و سازمان‌یافتگی جهان دست یافت.

منظور از تحلیل‌های کمی، بررسی فراوانی مضامین و موضوعات اصلی و فرعی مطرح شده در متن می‌باشد که محقق را با ساختار عناصر و مؤلفه‌های به کار رفته در آن بیشتر آشنا می‌سازد. تحلیل کمی، راه ورود برای تحلیل‌های کیفی را هموار می‌کنند و در اصل نشان می‌دهند که محقق بر اساس چه مبنایی به تحلیل‌های کیفی پرداخته است. محتوا در این پژوهش معانی و تفسیر آیات قرآن کریم است که محور مطالعه پژوهشگر می‌باشد.

روش دلفی به عنوان یکی از روش‌های ساخت‌یافته برای ایجاد توافق بین نظرات گروه خبرگان، ابداع شد (لودویگ و استار^۱، ۲۰۰۵). هر متخصص عضو گروه خبرگان نظر خود را بدون مراجعه به سایر متخصصان گروه ارائه می‌دهد، پژوهشگر، نتایج دور اول را گردآوری می‌کند و با ارائه نتایج دور اول به خبرگان گروه، هر یک از آنها بار دیگر نظر خود را ابراز می‌دارند. این فرایند ممکن است تا چندین دور ادامه یابد تا در نهایت اتفاق نظر قابل قبولی حاصل شود (بردی و استوارت^۲، ۲۰۰۲). روش دلفی با مشارکت افرادی انجام می‌پذیرد، که در موضوع پژوهش دارای تخصص و دانش باشند. این افراد با عنوان پانل دلفی شناخته می‌شوند (پاول^۳، ۲۰۰۳). معمولاً انتخاب اعضای پانل از طریق نمونه‌گیری غیراحتمالی^۴ هدف‌دار یا قضاوتی^۵ انجام می‌گیرد.

1. Ludwig & Star

2. Bradey & Stewart

3. Powell

4. Non- probability sampling

5. Purposive/ judgmental sampling

روش قضاوتی بر این فرض استوار است که دانش پژوهشگر درباره جامعه، برای دستچین کردن اعضای پانل قابل استفاده است (کینی، هاسن و مکننا^۱، ۲۰۰۵). محققین مختلف از نظر تعداد بهینه افراد مشارکت‌کننده در فرایند دلفی هیچ‌گاه به اجماع نظر نرسیده‌اند، اما اشاره شده است که ۱۰ تا ۱۵ نفر می‌تواند کافی باشد (ویت‌کین و آلتشولد^۲، ۱۹۹۵). برای اجماع نظر خبرگان توصیه می‌کنند که با داشتن ۷۰ درصد توافق در رأی افراد اجماع به دست می‌آید (چیاچین^۳، ۲۰۰۷).

در پژوهش حاضر، به منظور تعیین میزان اتفاق نظر میان خبرگان با استفاده از روش دلفی، از ضریب هماهنگی کندال^۴ استفاده شده است. ضریب هماهنگی کندال مقیاسی برای تعیین درجه هماهنگی و موافقت میان چندین دسته رتبه مربوط به N فرد است. چنین مقیاسی به ویژه در مطالعات مربوط به روایی موجود میان داوران مفید است. برای تصمیم‌گیری درباره توقف یا ادامه دوره‌های دلفی، معیار تصمیم‌گیری اتفاق نظر قوی میان اعضای پانل است که بر اساس ضریب هماهنگی کندال تعیین می‌شود. جدول زیر چگونگی تفسیر مقادیر گوناگون این ضریب را نشان می‌دهد:

جدول ۱. تفسیر مقادیر ضریب هماهنگی کندال

مقدار ضریب کندال W	۰/۱	۰/۳	۰/۵	۰/۷	۰/۹
تفسیر میزان اتفاق نظر	بسیار ضعیف	ضعیف	متوسط	قوی	بسیار قوی
اطمینان نسبت به ترتیب عوامل	وجود ندارد	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد

یافته‌های پژوهش

پژوهش حاضر در دو مفهوم کلی زنان و خانواده به صورت لفظی و ضمنی در تفسیر نمونه مورد مطالعه قرار گرفت و مقوله‌ها و زیرمقوله‌های مرتبط استخراج گردید که در جداول زیر قابل مشاهده است:

پرسش اول و دوم. مفاهیم و مقوله‌های حوزه زنان و خانواده در قرآن کریم کدامند؟ و چه

تعداد کلیدواژه‌های لفظی و ضمنی مرتبط با زنان و خانواده در قرآن کریم وجود دارد؟

1. Keeney, Hasson & McKenna
2. Witkin & Altshuld
3. Chia- Chien
4. Kendall's Coefficient of Concordance

							خدیجه دختر خویلد		
۵	۵	۱۱۸	۰	۴۴	۰	۲۷	فاطمه (س)		
۵	۵	۱۸۴	۲۵	۴۴	۱۸	۱۵	مریم (س)		
۵	۵	۱	۱	۱	۱	۱	اسوه‌های ناپسند زنان		
۵	۵	۳۱	۸	۱۵	۸	۱۱	زن لوط (ع)		
۵	۵	۱۲	۲	۷	۲	۶	زن نوح (ع)		
۵	۵	۱۰۲	۲۶	۷۰	۱۷	۳۲	صفات پسندیده زنان = صفات زنان شایسته		
۵	۵	۵۶	۱۷	۴۳	۱۴	۲۵	زنان با ایمان		
۵	۵	۱۳	۴	۱۰	۳	۷	زنان پاکدامن		
۵	۵	۱	۱	۱	۱	۲	زنان راستگو		
۴/۴۷	۴/۷۱	۱۵	۰	۱۴	۰	۱۳	زنان زیبا		
۵	۵	۶	۲	۲	۵	۵	زنان صالح		
۵	۵	۲	۱	۱	۱	۲	زنان صبور		
۵	۵	۱	۰	۱	۰	۱	زنان فداکار		
۵	۵	۲	۰	۲	۰	۲	عفت زنان		
۵	۵	۶۲	۲	۱۱	۲	۶	قاعدگی زنان = عادت ماهیانه زنان		
۵	۵	۲	۰	۲	۰	۲	روزه حائض		
۴/۸۲	۴/۷۱	۳۸	۱	۹	۱	۵	زنان در قاعدگی		
۵	۵	۲۲	۱	۳	۱	۲	طهارت از قاعدگی = پاکی از قاعدگی		
۵	۵	۵۰۰	۵۶	۱۷۰	۳۰	۶۰	مسائل و ویژگی‌های مرتبط با زنان		
۵	۵	۱	۰	۱	۰	۱	آرامش زنان		
۵	۵	۸	۰	۵	۰	۵	آرایش زنان		
۵	۵	۱۸	۴	۸	۳	۴	آزار زنان		
۴/۷۶	۴/۶۶	۱	۰	۱	۰	۱	بردگی زنان		
۴/۴۱	۴/۶۶	۳	۱	۲	۱	۲	تهمت به زنان		
۴/۹۴	۵	۱۷	۰	۱۵	۰	۷	زنان بیوه		
۵	۵	۲۹۳	۲۳	۱۶۴	۱۹	۵۸	زنان در خانواده		
۵	۵	۳۰	۴	۱۳	۴	۹	زنان زناکار		
۴/۸۲	۴/۷۱	۴	۰	۴	۰	۴	زنان شوهردار		
۴/۶۵	۵	۳	۲	۳	۲	۳	زنان شیرده		
۴/۸۲	۴/۹۰	۲۲	۴	۷	۲	۷	زینت زنان		
۴/۸۲	۴/۹۰	۱۴	۰	۸	۰	۵	شخصیت زنان		
۴/۴۷	۴/۷۶	۵	۲	۳	۲	۲	شهادت (گواهی) زنان		
۵	۴/۸۶	۷	۰	۶	۰	۶	عقیمی زنان / نازایی زنان		
۵	۴/۹۵	۶	۰	۶	۰	۵	عواطف زنان		
۴/۸۸	۴/۸۶	۱۳	۲	۵	۲	۳	وظایف زنان		

اصطلاح‌های مرتبط با زنان (کلیدواژه‌های اصلی شامل نساء، امرأه، أنثی، بنت) در مجموع، در ۹ مقوله و ۶۵ زیرمقوله، طبقه‌بندی شده است، که در جدول ۲ خلاصه‌ای از مقوله‌ها و زیرمقوله‌های مرتبط با زنان استخراج شده از تفسیر نمونه قابل مشاهده است. همان‌گونه که قبلاً ذکر شد، برای کشف معانی لفظی از ترجمه قرآن کریم، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی و برای کشف معانی ضمنی از تفسیر نمونه استفاده شده است. مفاهیم مرتبط با زنان، در ۸۸ سوره از قرآن کریم به صورت لفظی و ضمنی وجود دارد که به صورت لفظی در ۱۱۱ آیه قرآن کریم و ۱۶۸ بار در ۹ مقوله ذکر شده است و به صورت ضمنی در ۵۰۱ آیه قرآن کریم و با فراوانی ۱۶۲۶ ذکر شده است. بیشترین فراوانی به مقوله «مسائل و ویژگی‌های مرتبط با زنان» اختصاص دارد، که ۵۶ بار (۳۳/۳۳ درصد) به صورت لفظی و ۵۰۰ بار (۳۰/۷۵ درصد) به صورت ضمنی در قرآن آمده است و در بین زیرمقوله‌های مربوط به این مقوله، «زنان در خانواده» بیشترین فراوانی را دارد (۲۳ واحد لفظی و ۲۹۳ واحد ضمنی). مقوله‌های بعدی به ترتیب بیشترین فراوانی عبارتند از «زنان اسوه» با ۳۹ واحد لفظی و ۴۲۸ واحد ضمنی، «دختر» با ۲۸ واحد لفظی و ۳۲۴ واحد ضمنی، «صفات پسندیده زنان» با ۲۶ واحد لفظی و ۱۰۲ واحد ضمنی، «عادت ماهیانه زنان» با ۲ واحد لفظی و ۶۲ واحد ضمنی، «بارداری زنان» با ۷ واحد لفظی و ۵۱ واحد ضمنی، «ارزش زنان» با ۴ واحد لفظی و ۵۴ واحد ضمنی، «اعضای زنان» با ۲ واحد لفظی و ۵۴ واحد ضمنی و «حقوق زنان» با ۴ واحد لفظی و ۵۱ واحد ضمنی. در بین زیرمقوله‌ها، «زن در خانواده» با ۲۳ واحد لفظی و ۲۹۳ واحد ضمنی، «مریم (س)» با ۲۵ واحد لفظی و ۱۸۴ واحد ضمنی و «دختر در خانواده» با ۱۰ واحد لفظی و ۱۷۴ واحد ضمنی بیشترین فراوانی را دارند.

برای نمونه چند آیه از قرآن کریم، که به صورت لفظی و ضمنی به مفاهیم مرتبط با زنان پرداخته است در اینجا ذکر می‌شود:

"وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ"^{۱۱}

در این آیه به مباحث وحی به مریم (س)، پاک‌ی و اسوه بودن مریم (س)، به صورت صریح و لفظی پرداخته شده است و در تفسیر نمونه در معانی ضمنی در مورد زنان اسوه بحث شده است، زنان بهشتی و اسوه معرفی شده‌اند که علاوه بر مریم (س)، حضرت فاطمه (س)، خدیجه (س) و آسیه همسر فرعون هم در این آیه به عنوان زنان اسوه معرفی شده‌اند.

"وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ"^{۱۲} ترجمه لفظی آیه در مورد انتساب دختر به خداوند است، در معانی ضمنی علاوه بر مورد ذکرشده، به تولد دختر در جاهلیت، تنفر از دختر و بی‌ارزشی دختر در

۱. سوره آل عمران، آیه ۴۲

۲. سوره نحل، آیه ۵۷

جاهلیت پرداخته شده است و این که دختر را عیب و ننگ و مایه سرشکستگی و بدبختی می‌دانستند و در عین حال برای خداوند دختر قائل می‌شدند.

"وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ^(۱۱)" در این آیه به صورت لفظی به زنده‌به‌گور کردن دختران اشاره شده است و در تفسیر نمونه به صورت ضمنی علاوه بر زنده به گور کردن و بی‌ارزشی زنان در جاهلیت به زن در اسلام و ارزشی که اسلام برای زنان قائل شده، پرداخته شده است.

جدول ۳. خلاصه مقوله‌بندی مفاهیم خانواده در قرآن کریم و فراوانی سوره‌ها، آیات و واحدها بر اساس تفسیرنمونه

مفهوم	مقوله	زیرمقوله	تعداد سوره‌ها	تعداد آیات لفظی	تعداد آیات ضمنی	تعداد واحدهای لفظی	تعداد واحدهای ضمنی	میانگین دور اول دلفی	میانگین دور دوم دلفی
خانواده			۱۰۶	۴۳۵	۱۱۰۷	۷۱۱	۶۴۰۹	۵	۵
	ارث		۹	۶	۱۵	۲۸	۱۹۱	۵	۵
		ارث از والدین	۴	۳	۶	۴	۱۱	۵	۵
		ارث برادر	۱	۲	۳	۳	۱۵	۴/۹۴	۴/۷۶
		ارث پدر	۴	۱	۴	۲	۱۴	۴/۸۸	۴/۵۷
		ارث پسر	۲	۱	۴	۱	۹	۴/۸۲	۴/۶۲
		ارث خواهر	۱	۲	۳	۴	۲۳	۴/۸۲	۴/۷۶
		ارث دختر	۲	۱	۴	۳	۲۷	۴/۸۲	۴/۶۲
		ارث زن	۱	۲	۵	۳	۳۱	۴/۸۲	۴/۵۷
ازدواج			۳۳	۶	۱۰۶	۴۳	۶۶۸	۵	۵
	احکام ازدواج	۲۶	۱۵	۶۵	۲۱	۲۷۱	۵	۵	
	ازدواج مجدد	۳	۱	۱۷	۱	۴۰	۴/۹۴	۴/۹۰	
	ازدواج موقت	۵	۰	۶	۰	۵۴	۵	۵	
	تعدد زوجات/ تعدد همسر/ چندهمسری	۵	۱	۸	۱	۵۶	۵	۵	
	حرمت ازدواج با محارم	۸	۲	۹	۱۳	۲۷	۵	۵	
	کفویت در ازدواج/ کفو در ازدواج	۲	۰	۲	۰	۲	۵	۵	
	معیارهای انتخاب همسر	۶	۱	۱۲	۱	۱۴	۵	۵	
	موانع ازدواج	۳	۰	۳	۰	۱۵	۴/۸۸	۴/۹۰	
	هدف ازدواج	۴	۰	۶	۰	۲۲	۵	۵	
برادر			۵۵	۵۷	۲۰۶	۷۱	۵۷۰	۵	۵
	برادران یوسف (ع)	۱۲	۲۱	۶۳	۲۲	۲۱۴	۵	۵	
	برادر در خانواده	۴۶	۳۵	۱۲۶	۳۶	۲۶۶	۵	۵	
	برادرزاده	۱۲	۰	۱۴	۰	۲۱	۵	۵	

۵	۵	۵۰	۱۱	۳۱	۱۱	۱۲	برادر موسی (ع)	
۴/۹۴	۴/۸۱	۱	۱	۱	۱	۱	علاقه به برادر	
۴/۸۸	۴/۸۶	۹	۰	۹	۰	۸	عواطف برادری	
۵	۵	۹	۱	۷	۱	۵	قتل برادر = برادر کشی	
۵	۵	۶۸۶	۹۶	۲۹۷	۹۱	۷۳	پدر	
۴/۷۶	۴/۷۱	۷۱	۱۲	۳۴	۱۰	۱۷	پدران انبیا	
۵	۵	۵۱۷	۵۹	۲۳۵	۵۸	۷۱	پدر در خانواده	
۵	۵	۵۰	۲۳	۳۲	۲۲	۲۳	تقلید از پدران	
۵	۴/۹۰	۸	۰	۴	۰	۳	تفاخر به نیاکان	
۵	۵	۱	۱	۱	۱	۱	علاقه به پدر	
۵	۵	۹	۰	۹	۰	۶	عواطف پدری	
۵	۵	۶	۱	۳	۱	۳	وظایف پدر	
۵	۵	۱۵۹	۱۱	۱۳	۵	۴	حجاب	
۵	۵	۱۱۳	۹	۱۱	۳	۳	اهمیت حجاب	
۴/۹۴	۴/۹۰	۵	۰	۳	۰	۲	پوشش سر در حجاب	
۴/۹۴	۴/۸۶	۷	۱	۲	۱	۱	پوشش سینه در حجاب	
۴/۹۴	۴/۹۵	۷	۰	۲	۰	۲	پوشش گلو در حجاب	
۴/۸۲	۴/۶۶	۱۰	۰	۴	۰	۲	حجاب در جاهلیت	
۵	۵	۹۲	۴	۲۳	۴	۹	حقوق خانواده	
۵	۵	۱	۰	۱	۰	۱	حق تمکین	
۵	۵	۳	۰	۱	۰	۱	حق حضانت	
۵	۵	۱۵	۲	۶	۲	۲	حق رجوع	
۵	۵	۱۰	۰	۳	۰	۱	حق طلاق	
۵	۵	۵۴	۷	۲۹	۵	۲۰	خواهر	
۵	۵	۳۷	۳	۲۱	۲	۱۵	خواهر در خانواده	
۵	۵	۲	۰	۱	۰	۱	خواهر رضاعی	
۵	۵	۳	۰	۳	۰	۳	خواهرزاده	
۵	۵	۱۲	۴	۵	۳	۳	خواهر موسی (ع)	
۵	۵	۱۳۰	۱۴	۴۸	۱۲	۲۱	زوجیت انسان	
۴/۸۲	۴/۶۶	۶۷	۹	۳۶	۷	۱۴	ارتباط زن و مرد	
۵	۵	۲۹	۲	۱۴	۲	۱۰	تساوی زن و مرد	
۵	۴/۹۰	۱۳	۱	۷	۱	۴	تفاوت زن و مرد	
۵	۵	۳	۱	۲	۱	۲	زن و شوهر (تشبیه زن و شوهر به جامه همدیگر)	
۵	۵	۹	۱	۵	۱	۴	مودت زن و شوهر	
۵	۵	۹۰	۷	۴۰	۷	۱۷	شوهر	
۴/۸۸	۴/۸۶	۳	۰	۲	۰	۲	رضایت شوهر	
۵	۵	۴۹	۲	۳۰	۲	۱۵	شوهر در خانواده	
۴/۸۲	۴/۸۱	۱۲	۴	۴	۴	۴	علاقه به شوهر	
۴/۸۲	۴/۷۶	۱۰	۰	۶	۰	۳	مرگ شوهر	
۴/۵۳	۴/۳۸	۱	۱	۱	۱	۱	وصیت شوهر	
۵	۵	۱۵	۰	۴	۰	۱	وظایف شوهر	
۵	۵	۲۴۸	۲۰	۵۳	۱۴	۱۴	طلاق	

۵	۵	۱۲۴	۱۲	۴۹	۹	۱۵	احکام طلاق
۵	۵	۱۹	۰	۵	۰	۲	شرایط طلاق
۵	۵	۱۷	۰	۱	۰	۱	عوامل طلاق
۵	۵	۴	۰	۲	۰	۲	گواه گرفتن برای طلاق
۵	۵	۱۹	۰	۲	۰	۱	ناپسندی طلاق
۴/۷۶	۴/۶۶	۲۳	۳	۵	۲	۲	هدیه طلاق
۵	۵	۱۴۶۶	۱۵۴	۵۷۹	۱۲۷	۹۲	فرزندان
۵	۵	۱۱	۱	۹	۱	۶	آینده فرزند
۵	۵	۳۱	۵	۱۳	۵	۱۳	امتحان با فرزند/ آزمایش با اولاد
۴/۹۴	۴/۷۱	۵	۲	۵	۲	۴	امداد و یاری با فرزند
۵	۵	۲۴	۵	۱۵	۵	۱۰	انتساب فرزند به خدا
۴/۶۵	۴/۴۳	۱۳	۵	۸	۵	۷	بی تأثیری فرزند در قیامت
۵	۵	۲۸	۰	۱۹	۰	۱۵	تربیت فرزند
۵	۵	۱۸	۴	۱۰	۳	۶	تفاخر به فرزند
۵	۵	۴۴	۳	۲۴	۳	۱۳	علاقه به فرزند
۴/۷۱	۴/۶۶	۲۰۰	۴۰	۱۵۹	۳۵	۵۳	فرزندان اثنبیا
۵	۵	۷۷۹	۵۵	۳۷۶	۴۷	۸۵	فرزند در خانواده
۴/۹۴	۴/۹۰	۱۶	۱	۱۰	۱	۹	فرزند شایسته = فرزند صالح
۴/۹۴	۴/۷۶	۴۷	۶	۲۲	۶	۱۲	فرزندکشی = قتل فرزند
۵	۵	۴۸۱	۳۵	۱۸۸	۳۰	۶۴	مادر
۵	۵	۷	۰	۵	۰	۴	عواطف مادری
۵	۵	۴۶۲	۳۴	۱۸۳	۲۹	۶۲	مادر در خانواده
۵	۵	۳	۰	۲	۰	۲	مادر رضاعی
۵	۵	۴	۰	۳	۰	۳	وظایف مادر
۵	۵	۱۱۵	۲۲	۱۹	۱۲	۸	مهریه
۴/۷۶	۴/۸۶	۳۶	۷	۱۳	۲	۸	احکام مهریه
۴/۷۱	۴/۸۱	۶	۳	۲	۲	۲	بخشش مهریه = عفو مهریه
۴/۸۲	۴/۷۶	۲۴	۴	۹	۴	۴	پرداخت مهریه
۴/۸۲	۴/۶۲	۲۰	۶	۷	۵	۳	پس گرفتن مهریه
۵	۵	۱۶۱	۹	۶۷	۸	۳۱	نظام خانواده
۵	۵	۷	۱	۳	۱	۲	صلح و آشتی در خانواده
۴/۷۶	۴/۸۱	۲۲	۱	۱۳	۱	۷	اختلاف خانوادگی
۵	۵	۴	۰	۴	۰	۴	اعضای خانواده
۵	۵	۱۸	۲	۴	۱	۴	دادگاه خانوادگی
۵	۵	۴۶	۱	۱۹	۱	۱۵	روابط خانوادگی
۵	۵	۱۵	۱	۵	۱	۳	مدیریت خانواده
۵	۵	۷۸	۱۰	۳۱	۸	۱۸	والدین
۵	۵	۶	۰	۳	۰	۲	آزار پدر و مادر
۴/۷۶	۴/۷۱	۱۵	۳	۸	۲	۷	پیری والدین
۵	۵	۱	۰	۱	۰	۱	عاق والدین
۵	۵	۳	۰	۳	۰	۲	گناه بی احترامی به والدین
۵	۵	۵۳	۷	۲۰	۷	۱۴	نیکی به پدر و مادر
۵	۵	۸۴۹	۱۰۵	۱۵۲	۴۴	۵۸	همسر
۵	۵	۱۲	۲	۷	۲	۶	آرامش با همسر

۴/۹۴	۴/۹۰	۱۵	۴	۱۰	۴	۹	صفات همسر
۴/۷۶	۴/۲۹	۲۶	۳	۴	۱	۲	عدالت بین همسران
۴/۸۸	۴/۹۰	۱۴	۱	۱۱	۱	۸	علاقه به همسر
۵	۵	۷۳	۲۰	۲۱	۱۶	۱۰	همسران پیهنتی
۵	۵	۲۳۱	۱۹	۱۲۹	۱۹	۵۵	همسر در خانواده
۵	۵	۴۵۶	۵۳	۱۰۵	۲۸	۳۵	همسران پیامبران
۵	۵	۶۶	۵	۲۳	۴	۱۲	همسر آدم (ع)
۵	۵	۱۲	۱	۹	۱	۸	همسر ابراهیم (ع)
۵	۵	۵۰	۹	۱۵	۴	۱۰	ساره
۵	۵	۱۵	۰	۴	۰	۴	هاجر
۵	۵	۲۰۳	۲۸	۳۷	۱۳	۱۱	همسران پیامبر/ زنان پیامبر (ص)
۴/۷۶	۴/۵۲	۶	۰	۶	۰	۶	ام سلمه
۴/۷۶	۴/۵۷	۹	۰	۴	۰	۱	حفصه بنت عمر
۵	۵	۲۴	۰	۱۵	۰	۱۴	خدیجه (س)
۵	۵	۲۳	۱	۸	۱	۲	زینب بنت جحش
۵	۵	۲۳	۰	۱۴	۰	۹	عایشه بنت ابوبکر
۴/۸۲	۴/۹۰	۸	۱	۲	۳	۱	همسر ایوب (ع)
۵	۵	۱۱	۶	۲	۹	۵	همسر زکریا (ع)
۴/۸۲	۴/۸۶	۱۷	۳	۱	۲	۱	همسر عمران (ع) (خته)
۵	۵	۱۰	۰	۶	۰	۴	همسر موسی (ع)

اصطلاح‌های مرتبط با خانواده (کلیدواژه‌های اصلی شامل اهل، اهل بیت، ام، والدّه، اب، والد، وکد، ذریّه، اخت، اخ، زوج، ازواج، نکاح، طلق)، در ۲۱ مقوله و ۲۱۷ زیرمقوله طبقه‌بندی شده است که در جدول ۳ خلاصه‌ای از مقوله‌ها و زیرمقوله‌های استخراج شده مرتبط با خانواده از تفسیر نمونه قابل مشاهده است. خانواده در ۱۰۶ سوره از قرآن کریم به صورت لفظی و ضمنی وجود دارد، به صورت لفظی در ۴۳۵ آیه قرآن کریم و ۷۱۱ بار، در ۲۱ مقوله ذکر شده است و به صورت ضمنی در ۱۱۰۷ آیه قرآن کریم و با فراوانی ۶۴۰۹، ذکر شده است. بیشترین فراوانی به مقوله «فرزندان» اختصاص دارد که ۱۵۴ بار (۲۱/۶۶ درصد) به صورت لفظی و ۱۴۶۶ بار (۲۲/۸۷ درصد) به صورت ضمنی در قرآن آمده است. مقوله‌های بعدی به ترتیب بیشترین فراوانی عبارتند از «همسر» با ۱۰۵ واحد لفظی و ۸۴۹ واحد ضمنی، «پدر» با ۲۹۷ واحد لفظی و ۶۸۶ واحد ضمنی، «ازدواج» با ۴۳ واحد لفظی و ۶۶۸ واحد ضمنی، «برادر» با ۷۱ واحد لفظی و ۵۷۰ واحد ضمنی و «مادر» با ۳۵ واحد لفظی و ۴۸۸ واحد ضمنی. کمترین فراوانی مربوط به مقوله «نفقه» با ۵ واحد لفظی و ۲۷ واحد ضمنی و «همجنس‌گرایی» با ۳ واحد لفظی و ۵۲ واحد ضمنی است. در بین زیرمقوله‌ها، «فرزند در خانواده» با ۵۵ واحد لفظی و ۷۷۹ واحد ضمنی، «پدر در خانواده» با ۵۹ واحد لفظی و ۵۱۷ واحد ضمنی و «مادر در خانواده» با ۳۴ واحد لفظی و ۴۶۲ واحد ضمنی بیشترین فراوانی را دارند.

برای نمونه چند آیه از قرآن کریم که به صورت لفظی و ضمنی به مفاهیم مرتبط با خانواده پرداخته است در اینجا ذکر می‌شود:

"وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنًا وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ لِيُشْكُرَ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ"^۱ در این آیه به صورت لفظی و کاملاً صریح به مباحث نیکی به والدین، بارداری مادر، شیر دادن به نوزاد و شکر پدر و مادر پرداخته شده است. در تفسیر این آیه علاوه بر موارد ذکر شده در ترجمه آیه، به صورت ضمنی، در مورد استقرار جنین در رحم و نحوه تغذیه جنین در رحم مادر بحث شده است.

"وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ الَّذِي أَلَّا تَعُولُوا"^۲ در معنی لفظی این آیه به عدالت در ازدواج و مسئله تعدد زوجات پرداخته شده است. در تفسیر نمونه علاوه بر موارد ذکر شده در معنی صریح آیه، به صورت ضمنی، به مباحث روابط نامشروع، فرزند نامشروع و نسب فرزند نامشروع هم پرداخته شده است.

"وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدَقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُنَّ فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا"^۳ در ترجمه لفظی این آیه به مهریه زنان و بخشش مهریه پرداخته شده است و در معانی ضمنی در تفسیر نمونه، به مسائل فلسفه مهریه، آثار طلاق، ازدواج مجدد، احکام مهریه، آسان‌گیری در مهریه و شخصیت زنان پرداخته شده است.

پرسش سوم. چه تعداد از آیات و سوره‌های قرآن کریم در مورد زنان و خانواده است؟

شکل ۱. فراوانی سوره‌ها و آیات قرآن کریم در مفهوم زنان بر اساس تفسیر نمونه

ردیف	سوره	آیات لفظی	آیات ضمنی	ردیف	سوره	آیات لفظی	آیات ضمنی
۱	حمد	۰	۱	۴۵	احقاف	۱	۲
۲	بقره	۱۱	۳۶	۴۶	محمد	۱	۴
۳	آل عمران	۹	۲۱	۴۷	فتح	۳	۶
۴	نساء	۱۶	۲۹	۴۸	حجرات	۱	۵
۵	مائده	۲	۱۳	۴۹	ذاریات	۱	۲
۶	انعام	۱	۸	۵۰	طور	۱	۱
۷	اعراف	۵	۱۳	۵۱	نجم	۰	۸
۸	انفال	۰	۳	۵۲	قمر	۰	۱
۹	توبه	۴	۱۱	۵۳	الرحمن	۰	۷
۱۰	یونس	۰	۳	۵۴	واقعه	۰	۶
۱۱	هود	۴	۱۱	۵۵	حدید	۳	۵

۱. سوره لقمان، آیه ۱۴

۲. سوره نساء، آیه ۳

۳. سوره نساء، آیه ۴

۱۲	یوسف	۱۰	۱۸	۵۶	مجادله	۱	۳
۱۳	رعد	۰	۱	۵۷	حشر	۰	۴
۱۴	ابراهیم	۱	۳	۵۸	ممتحنه	۰	۶
۱۵	حجر	۲	۶	۵۹	صف	۰	۱
۱۶	نحل	۶	۱۵	۶۰	جمعه	۰	۲
۱۷	اسرا	۱	۸	۶۱	منافقون	۰	۲
۱۸	کهف	۰	۵	۶۲	طلاق	۲	۵
۱۹	مریم	۹	۲۰	۶۳	تحریم	۲	۸
۲۰	طه	۰	۴	۶۴	قلم	۰	۲
۲۱	انبیا	۱	۶	۶۵	معارج	۰	۱
۲۲	حج	۰	۶	۶۶	نوح	۱	۲
۲۳	مومنون	۰	۴	۶۷	جن	۰	۴
۲۴	نور	۶	۱۷	۶۸	مزل	۰	۱
۲۵	فرقان	۰	۴	۶۹	مدثر	۰	۲
۲۶	شعرا	۱	۴	۷۰	قیامت	۰	۱
۲۷	نمل	۲	۱۷	۷۱	انسان	۰	۷
۲۸	قصص	۶	۱۱	۷۲	عیس	۱	۲
۲۹	عنکبوت	۲	۵	۷۳	تکویر	۱	۱
۳۰	روم	۰	۳	۷۴	مطففین	۰	۱
۳۱	لقمان	۱	۴	۷۵	انشقاق	۰	۱
۳۲	سجده	۰	۱	۷۶	بروج	۱	۲
۳۳	احزاب	۸	۲۴	۷۷	طارق	۰	۱
۳۴	سبا	۰	۲	۷۸	فجر	۰	۳
۳۵	فاطر	۰	۱	۷۹	شمس	۰	۳
۳۶	یس	۰	۳	۸۰	ضحی	۰	۴
۳۷	صافات	۴	۹	۸۱	انشراح	۰	۲
۳۸	ص	۰	۲	۸۲	علق	۰	۲
۳۹	زمر	۱	۵	۸۳	عادیات	۰	۱
۴۰	غافر	۲	۳	۸۴	عصر	۰	۱
۴۱	فصلت	۱	۱	۸۵	کوثر	۰	۱
۴۲	شوری	۰	۳	۸۶	نصر	۰	۱
۴۳	زخرف	۲	۸	۸۷	اخلاص	۰	۱
۴۴	جاثیه	۰	۲	۸۸	فلق	۰	۱

بر اساس یافته‌های موجود و با توجه به شکل ۱، مفاهیم مربوط به زنان به صورت لفظی در ۴۱ سوره و ۱۱۱ آیه و به صورت ضمنی در ۸۸ سوره و ۵۰۱ آیه قرآن کریم ذکر شده است. در مفاهیم لفظی مربوط به زنان «سوره نسا» با ۱۶ آیه و در مفاهیم ضمنی «سوره بقره» با ۳۶ آیه بیشترین کلیدواژه‌ها را در حوزه زنان دارند. سوره‌های بعدی به ترتیب بیشترین فراوانی عبارتند از: «سوره آل عمران» با ۹ آیه لفظی و ۲۱ آیه

ضمنی، «سوره احزاب» با ۸ آیه لفظی و ۲۴ آیه ضمنی، «سوره یوسف» با ۱۰ آیه لفظی و ۱۸ آیه ضمنی، «سوره مریم» با ۹ آیه لفظی و ۲۰ آیه ضمنی، «سوره نور» با ۶ آیه لفظی و ۱۷ آیه ضمنی، «سوره نحل» با ۶ آیه لفظی و ۱۵ آیه ضمنی، «سوره اعراف» با ۵ آیه لفظی و ۱۳ آیه ضمنی.

شکل ۲. فراوانی سوره‌ها و آیات قرآن کریم در مفهوم خانواده بر اساس تفسیر نمونه

ردیف	سوره	آیات لفظی	آیات ضمنی	ردیف	سوره	آیات لفظی	آیات ضمنی
۱	حمد	۰	۱	۵۴	قمر	۰	۳
۲	بقره	۳۳	۵۸	۵۵	الرحمن	۵	۸
۳	آل عمران	۱۳	۳۴	۵۶	واقعه	۶	۱۲
۴	نسا	۳۲	۵۰	۵۷	حدید	۱	۶
۵	مائده	۱۱	۳۹	۵۸	مجادله	۶	۶
۶	انعام	۱۱	۲۵	۵۹	حشر	۱	۴
۷	اعراف	۲۲	۳۶	۶۰	ممتحنه	۴	۸
۸	انفال	۱	۱۰	۶۱	صف	۰	۴
۹	توبه	۷	۱۹	۶۲	جمعه	۰	۳
۱۰	یونس	۳	۷	۶۳	منافقون	۳	۶
۱۱	هود	۱۲	۲۶	۶۴	طلاق	۵	۷
۱۲	یوسف	۳۹	۶۹	۶۵	تحریم	۵	۱۰
۱۳	رعد	۲	۷	۶۶	قلم	۱	۴
۱۴	ابراهیم	۶	۸	۶۷	حاقه	۰	۲
۱۵	حجر	۳	۱۲	۶۸	معارج	۳	۵
۱۶	نحل	۲	۱۹	۶۹	نوح	۴	۶
۱۷	اسرا	۷	۲۳	۷۰	جن	۱	۴
۱۸	کهف	۹	۱۸	۷۱	مزل	۰	۱
۱۹	مریم	۱۴	۴۳	۷۲	مدثر	۱	۶
۲۰	طه	۸	۲۱	۷۳	قیامت	۲	۵
۲۱	انبیا	۷	۱۸	۷۴	انسان	۱	۵
۲۲	حج	۳	۴	۷۵	مرسلات	۰	۵
۲۳	مؤمنون	۵	۱۹	۷۶	نبأ	۱	۵
۲۴	نور	۹	۲۵	۷۷	نازعات	۰	۱
۲۵	فرقان	۳	۱۰	۷۸	عس	۳	۶
۲۶	شعرا	۱۲	۲۷	۷۹	تکویر	۰	۳
۲۷	نمل	۹	۱۶	۸۰	انفطار	۰	۱
۲۸	قصص	۱۱	۲۱	۸۱	مطففین	۱	۳

۳	۲	انشقاق	۸۲	۱۴	۴	عنکبوت	۲۹
۱	۰	بروج	۸۳	۹	۱	روم	۳۰
۱	۰	طارق	۸۴	۱۱	۸	لقمان	۳۱
۱	۰	اعلی	۸۵	۳	۰	سجده	۳۲
۲	۰	غاشیه	۸۶	۳۳	۱۷	احزاب	۳۳
۸	۰	فجر	۸۷	۹	۳	سیا	۳۴
۱	۱	بلد	۸۸	۵	۱	فاطر	۳۵
۲	۰	شمس	۸۹	۱	۵	یس	۳۶
۱	۰	لیل	۹۰	۳۲	۱۰	صافات	۳۷
۳	۰	ضحی	۹۱	۱۴	۴	ص	۳۸
۲	۰	انشراح	۹۲	۶	۱	زمر	۳۹
۲	۰	تین	۹۳	۱۱	۲	غافر	۴۰
۱	۰	قدر	۹۴	۷	۰	فصلت	۴۱
۱	۰	بینه	۹۵	۱۱	۴	شوری	۴۲
۱	۰	زلزله	۹۶	۱۹	۶	زخرف	۴۳
۲	۰	عادیات	۹۷	۵	۳	دخان	۴۴
۱	۰	فارعه	۹۸	۴	۱	جاثیه	۴۵
۱	۰	تکائر	۹۹	۷	۳	احقاف	۴۶
۱	۰	عصر	۱۰۰	۵	۰	محمد	۴۷
۱	۰	فیل	۱۰۱	۱۱	۲	فتح	۴۸
۲	۰	کوثر	۱۰۲	۹	۰	حجرات	۴۹
۱	۰	نصر	۱۰۳	۵	۰	ق	۵۰
۴	۰	تبت	۱۰۴	۶	۴	ذاریات	۵۱
۳	۰	اخلاص	۱۰۵	۶	۳	طور	۵۲
۱	۰	فلق	۱۰۶	۶	۲	نجم	۵۳

بر اساس یافته‌های موجود و با توجه به شکل ۲، در مجموع مفاهیم مربوط به خانواده به صورت لفظی در ۶۸ سوره و ۴۳۵ آیه و به صورت ضمنی در ۱۰۶ سوره و ۱۱۰۷ آیه قرآن کریم ذکر شده است. در مفاهیم مربوط به خانواده، بیشترین کلیدواژه‌ها به «سوره یوسف» با ۳۹ آیه لفظی و ۶۹ آیه ضمنی اختصاص دارد. سوره‌های بعدی به ترتیب بیشترین فراوانی عبارتند از: «سوره بقره» با ۳۳ آیه لفظی و ۵۸ آیه ضمنی، «سوره نسا» با ۳۲ آیه لفظی و ۵۰ آیه ضمنی، «سوره اعراف» با ۲۲ آیه لفظی و ۳۶ آیه ضمنی، «سوره مریم» با ۱۴ آیه لفظی و ۴۳ آیه ضمنی، «سوره مائده» با ۱۱ آیه لفظی و ۳۹ آیه ضمنی.

پرسش چهارم. تا چه میزان خبرگان حوزه علوم قرآنی و مطالعات زنان و خانواده در خصوص مفاهیم استخراج شده توافق دارند؟

نتایج حاصل از محاسبه ضریب هماهنگی کندال (W) در جداول زیر آمده است:

جدول ۴. نتایج آزمون ضریب هماهنگی کندال برای مقوله‌های مرتبط با زنان

ردیف	مقوله	ضریب هماهنگی کندال دور اول دلفی	ضریب هماهنگی کندال دور دوم دلفی	تفسیر
۱	ارزش زنان	۰/۸۰۱	۰/۸۰۵	اتفاق نظر بسیار قوی
۲	اعضای زنان	۰/۶۲۹	۰/۷۷۷	اتفاق نظر بسیار قوی
۳	بارداری زنان	۰/۷۰۷	۰/۹۵۲	اتفاق نظر بسیار قوی
۴	حقوق زنان	۰/۷۱۲	۰/۹۲۶	اتفاق نظر بسیار قوی
۵	دختر	۰/۸۱۹	۰/۸۶۱	اتفاق نظر بسیار قوی
۶	زنان اسوه	۰/۹۵۸	۱	اتفاق نظر کامل
۷	صفات پسندیده زنان	۰/۷۱۲	۰/۷۵۶	اتفاق نظر بسیار قوی
۸	قاعدگی زنان	۰/۷۱۴	۰/۸۲۴	اتفاق نظر بسیار قوی
۹	مسائل و ویژگی‌های مرتبط با زنان	۰/۷۲۹	۰/۷۵۸	اتفاق نظر بسیار قوی

جدول ۵. نتایج آزمون ضریب هماهنگی کندال برای مقوله‌های مرتبط با خانواده

ردیف	مقوله	ضریب هماهنگی کندال دور اول دلفی	ضریب هماهنگی کندال دور دوم دلفی	تفسیر
۱	ارث	۰/۷۸۹	۰/۸۱۳	اتفاق نظر بسیار قوی
۲	ازدواج	۰/۷۷۳	۰/۹۰۵	اتفاق نظر بسیار قوی
۳	برادر	۰/۸۵۳	۰/۹۱۳	اتفاق نظر بسیار قوی
۴	پدر	۰/۷۳۰	۰/۸۰۷	اتفاق نظر بسیار قوی
۵	حجاب	۰/۷۸۶	۰/۹۰۶	اتفاق نظر بسیار قوی
۶	حقوق خانواده	۱	۱	اتفاق نظر کامل
۷	خاندان پیامبران	۰/۸۹۹	۰/۹۰۳	اتفاق نظر بسیار قوی
۸	خواهر	۱	۱	اتفاق نظر کامل
۹	رابطه جنسی	۰/۸۱۶	۰/۸۴۳	اتفاق نظر بسیار قوی
۱۰	زوجیت انسان	۰/۷۲۴	۰/۷۶۵	اتفاق نظر بسیار قوی
۱۱	شوهر	۰/۶۸۸	۰/۷۶۳	اتفاق نظر بسیار قوی

۱۲	طلاق	۰/۷۳۲	۰/۸۶۰	اتفاق نظر بسیار قوی
۱۳	عده	۰/۹۱۷	۰/۹۵۰	اتفاق نظر بسیار قوی
۱۴	فرزندان	۰/۷۷۳	۰/۸۴۲	اتفاق نظر بسیار قوی
۱۵	مادر	۰/۷۶۲	۰/۸۸۲	اتفاق نظر بسیار قوی
۱۶	مهریه	۰/۸۳۵	۰/۹۱۸	اتفاق نظر بسیار قوی
۱۷	نظام خانواده	۰/۷۱۲	۰/۷۶۹	اتفاق نظر بسیار قوی
۱۸	نفقه	۱	۱	اتفاق نظر کامل
۱۹	والدین	۰/۷۱۴	۰/۷۶۵	اتفاق نظر بسیار قوی
۲۰	هم‌جنس‌گرایی	۰/۸۸۴	۱	اتفاق نظر کامل
۲۱	همسر	۰/۶۲۸	۰/۷۲۸	اتفاق نظر بسیار قوی

در پژوهش حاضر از ضریب کندال برای تعیین میزان اجماع نظرات میان اعضای خبرگان استفاده گردید، که در جدول ۴ و ۵ آمده است. فرایند دلفی در دو مرحله انجام شد. در مرحله اول فقط در دو مقوله اعضای زنان و شوهر میزان W کم‌تر از $0/7$ بود که در دور دوم توافق بین اعضای گروه خبرگان در تمام مقوله‌ها حاصل شد و میزان W در تمام مقوله‌ها بیشتر $0/7$ است که این میزان نشان‌دهنده سطح اجماع بسیار بالا در نظرات خبرگان است. ۵ مقوله دارای ضریب هماهنگی کامل ($W=1$)، ۸ مقوله دارای ضریب هماهنگی بیشتر از $0/9$ و سایر مقوله‌ها ضریب هماهنگی بیشتر از $0/7$ دارند. به دلیل این که اجماع نظرات خبرگان، بسیار بالا است و مقدار W در مرحله دوم رشد ناچیزی نسبت به مرحله اول دارد و میانگین نظرات تمام مقوله‌ها و زیرمقوله‌ها بالای $0/3$ است، بنابراین در این مرحله فرایند دلفی پایان می‌یابد.

بحث و نتیجه‌گیری

خانواده از دیرزمان، رکن طبیعی و اساسی جوامع انسانی به شمار می‌رفته که هم با ضرورت زندگی و هم با سرشت و طبیعت انسانی سازگار بوده است. در اهمیت و ارزش خانواده همین بس که گفته شده: خانواده نخستین آموزش‌گاه و پرورش‌گاه انسان، انتقال‌دهنده فرهنگ و تمدن، محل کسب ارزش‌ها و فضایل انسانی و اخلاقی، زمینه‌ساز تکامل و تحول، کارگاه الگوسازی و سرنوشت‌سازی است و در یک جمله اساساً سعادت و شقاوت جامعه، در گرو تأمین سلامت یا عدم سلامت خانواده است.

در نظام ارزشی اسلام، خانواده از منزلت و قداست خاصی برخوردار است و در محیط خانواده، در سایه تلاش زنان است که مشکلاتی همچون، احساس بی‌هویتی، احساس ناامنی اجتماعی، محرومیت از داشتن الگوی مناسب شخصیتی، ترس و اضطراب، بی‌هدفی، کمبودهای عاطفی و ... رخت برمی‌بندد و شخصیت و

ساختمان روانی سایر اعضای خانواده شکل می‌گیرد و روح آن‌ها تلطیف می‌شود. بنابراین، مشعل‌دار عاطفه انسانی در محفل خانواده و در جامعه بزرگ بشری، وجود پاک و دل‌های بی‌آلایش مادران است و نقش رهبری آن‌ها از جهت پاسداری از ارزش‌های انسانی، اسلامی بسیار مهم و خطیر است و به جرأت می‌توان گفت، بدون وجود مادری پاک نهاد، تربیت با مشکلاتی جدی روبه‌روست. زن، علاوه بر نقش اجتماعی‌اش در سطح جامعه، در سطح خانواده نیز دارای نقش و مسئولیت‌هایی است که تربیت صحیح فرزند و پاسداری از کیان انسانی و دینی خانواده، مهمترین وظایف او، به عنوان مادر و همسر می‌باشد. این مادر است که فرزندی تحویل جامعه می‌دهد که می‌تواند جامعه را به خوشبختی و رستگاری و یا به فلاکت بکشاند.

در پژوهش حاضر به بررسی معانی لفظی و ضمنی مفاهیم مرتبط با زنان و خانواده پرداخته شد، برای کشف معانی لفظی مفاهیم مرتبط با زنان و خانواده، ابتدا قرآن به‌طور کامل مطالعه شد و کلیدواژه‌های نِسَاء، اِمْرَأَه، اُنْثَى، بِنْت، اَهْل، اَهْل بَيْت، اُمّ، وَالِدَة، اَب، وَالِد، وُلْد، ذُرِّيَّه، اَخْت، اَخ، زَوْج، اَزْوَاج، نِكَاح، طَلَّق و تمام اصطلاح‌های مرتبط با این کلیدواژه‌ها در قرآن بررسی و استخراج گردید. سپس برای کشف معانی ضمنی مفاهیم مرتبط با زنان و خانواده، تمام تفسیر نمونه آیت الله مکارم شیرازی (۲۷ جلد) مورد مطالعه قرار گرفت و آیات و اصطلاح‌های مرتبط با کلیدواژه‌های مورد بررسی، استخراج گردید. مفاهیم مربوط به زنان، در ۹ مقوله و ۶۵ زیرمقوله طبقه‌بندی شد. این مفاهیم در ۸۸ سوره از قرآن کریم به صورت لفظی و ضمنی آمده‌اند که به صورت لفظی در ۱۱۱ آیه قرآن کریم و ۱۶۸ بار، ذکر شده است و به صورت ضمنی در ۵۰۱ آیه قرآن کریم و با فراوانی ۱۶۲۶، ذکر شده است. مفهوم خانواده، در ۲۱ مقوله و ۲۱۷ زیرمقوله طبقه‌بندی شده است که در ۱۰۶ سوره از قرآن کریم به صورت لفظی و ضمنی وجود دارد. به صورت لفظی در ۴۳۵ آیه قرآن کریم و ۷۱۱ بار، ذکر شده است و به صورت ضمنی در ۱۱۰۷ آیه قرآن کریم و با فراوانی ۶۴۰۹، ذکر شده است. ملکی‌فاراب، شجاع‌نوری، بستان‌نجفی، حسینیان و لیبی (۱۳۹۶)، مقوله‌های وظایف زن و مرد، آرایش زن، وظایف والدین، وظایف فرزندان و روابط خانوادگی در قرآن را در پژوهش خود مورد بررسی قرار داده‌اند. نذیر (۱۳۸۴)، به بررسی مقوله‌های نظام خانواده، خاندان پیامبران و زنان اسوه در قرآن پرداخته است. عیسی‌زاده اطاقسرا (۱۳۹۵)، در تفسیر نمونه به بررسی ارزش زن در اسلام، حجاب زن و حقوق زن پرداخته است. تمام پیشینه‌های موجود و مرتبط با پژوهش حاضر فقط تعداد محدودی از مقوله‌ها را در پژوهش خود مورد بررسی قرار داده‌اند و هیچ‌کدام به طور جامع و گسترده مفاهیم زنان و خانواده را بررسی نکرده‌اند. در مفاهیم مربوط به زنان، بیشترین فراوانی به مقوله «مسائل و ویژگی‌های مرتبط با زنان» اختصاص دارد که ۵۶ بار (۳۳/۳۳ درصد) به صورت لفظی و ۵۰۰ بار (۳۰/۷۵ درصد) به صورت ضمنی در قرآن آمده است و در بین زیرمقوله‌های مربوط به این مقوله، «زنان در خانواده» بیشترین فراوانی را دارد (۲۳ واحد لفظی و ۲۹۳ واحد

ضمنی). در مفاهیم مربوط به خانواده، بیشترین فراوانی به مقوله «فرزندان» اختصاص دارد که ۱۵۴ بار (۲۱/۶۶ درصد) به صورت لفظی و ۱۴۶۶ بار (۲۲/۸۷ درصد) به صورت ضمنی در قرآن آمده است. زیناتون (۱۳۹۵)، به بررسی برخی مقوله‌های مطرح در این پژوهش، از جمله ارث زن، حقوق فردی و خانوادگی و سیاسی زن و زن به عنوان دختر، مادر و همسر پرداخته است. علوی، اشرفی و رزمیان (۱۳۹۳)، مقوله‌های ارتباط زن و شوهر، ارتباط والدین با فرزندان و طلاق را مورد بررسی قرار داده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که قرآن کریم تأکید فراوانی بر اهمیت زندگی خانوادگی دارد. روهانا (۲۰۱۲)، به مسائل مربوط به زنان در قرآن کریم پرداخته است، نتایج پژوهش نشان می‌دهد که کلمه زنان و ۱۶ اصطلاح مرتبط با آن از جمله دختر، خواهر، مادر در ۲۳ سوره و ۳۲ آیه قرآن کریم آمده است.

در خصوص فراوانی آیات و سوره‌های مرتبط با زنان و خانواده، مفاهیم مربوط به زنان، به صورت لفظی در ۴۱ سوره و ۱۴۰ آیه و به صورت ضمنی در ۸۸ سوره و ۵۰۱ آیه قرآن کریم ذکر شده است. در مفاهیم لفظی مربوط به زنان «سوره نسا» با ۱۶ آیه و در مفاهیم ضمنی «سوره بقره» با ۳۶ آیه بیشترین کلیدواژه‌ها را در حوزه زنان دارند. مفاهیم مربوط به خانواده به صورت لفظی در ۶۸ سوره و ۴۳۵ آیه، و به صورت ضمنی در ۱۰۶ سوره و ۱۱۰۷ آیه قرآن کریم ذکر شده است. در مفاهیم مربوط به خانواده بیشترین کلیدواژه‌ها به «سوره یوسف» با ۳۹ آیه لفظی و ۶۹ آیه ضمنی اختصاص دارد. حسومی، نوشین‌فرد، حسینی‌بهشتی، باب‌الحوائجی و حریری (۱۳۹۷)، اخلاق اجتماعی خانواده را در قرآن کریم مورد مطالعه قرار داده‌اند، نتایج نشان داد که ۴۷ آیه قرآن کریم به اخلاق اجتماعی خانواده از جمله، احکام ازدواج، تعدد زوجات، نیکی به پدر و مادر و طلاق پرداخته است. محسنین (۲۰۱۹)، در پژوهش خود کلمه مسلمان را از نظر کمی در قرآن کریم مورد مطالعه قرار داده و به این نتیجه رسیده است که کلمه مسلمان در ۲۴ سوره و ۳۹ آیه قرآن کریم ذکر شده است.

پس از استخراج و مقوله‌بندی کلیدواژه‌ها، جهت تأیید سیاهه واریتی تهیه شده با استفاده از تکنیک دلفی، از نظرات خبرگان علوم قرآنی و مطالعات زنان و خانواده استفاده شد و از آزمون کندال جهت به دست آوردن میزان اجماع نظرات خبرگان استفاده گردید. فرایند دلفی طی دو مرحله انجام شد. در مرحله دوم، در تمام مقوله‌ها و زیرمقوله‌های مربوط به زنان و خانواده، میزان اجماع نظرات خبرگان بسیار زیاد (بیشتر از ۰/۷) است. به دلیل میزان اجماع نظرات بسیار بالای خبرگان و افزایش ناچیز میزان W نسبت به مرحله اول، فرایند دلفی در مرحله دوم پایان می‌یابد و سیاهه واریتی استخراج شده تأیید می‌شود.

فراگیری آموزه‌های قرآنی، وظیفه و مسئولیت دینی هر فرد باایمانی است و چنانچه افراد به این آموزه‌ها واقف باشند و هر یک از افراد خانواده از حقوق و وظایفی که قرآن برای آن‌ها تعیین نموده است آگاه باشند،

همه مشکلات خانواده، مخصوصاً مشکلاتی که در عصر حاضر گریبان‌گیر خانواده‌ها شده، از بین خواهند رفت. چراکه دلیل عمده مشکلات خانواده‌ها، جهل و نادانی افراد از جایگاه و مسئولیت‌های خود در خانواده می‌باشد. با توجه به این که جهت استانداردسازی واژه‌ها و اصطلاحات، اصطلاحنامه جامعی در حوزه زنان و خانواده وجود نداشت، پیشنهاد می‌شود مراکز مرتبط با مطالعات زنان و خانواده، تدوین اصطلاحنامه زنان و خانواده مبتنی بر قرآن را در برنامه‌ریزی‌های خود مورد توجه قرار دهند.

مرکز خانواده‌پژوهی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی ایجاد شود و یافته‌ها، مقوله‌ها و زیرمقوله‌های پژوهش حاضر می‌توانند حوزه‌های پژوهشی چنین مرکزی باشند.

سپاسگزاری

این مقاله مستخرج از رساله دکتری است. از داوران محترم این رساله و داوران محترم مجله که در جهت تکمیل مقاله، از ارائه نقطه نظرات ارزشمندشان دریغ ننمودند، تشکر و قدردانی می‌شود.

منابع

- بروجردی‌علوی، مهدخت؛ اشرفی، عباس؛ رزمیان، راضیه (۱۳۹۳). روابط خانوادگی از منظر تفسیر المیزان. اندیشه علامه طباطبایی، (۱)۱، ۵۱-۷۰.
- حسومی، طاهره؛ نوشین‌فرد، فاطمه؛ حسینی‌بهشتی، ملوک‌السادات؛ باب‌الجوائجی، فهیمه؛ حریری، نجلا (۱۳۹۷). مطالعه معانی ضمنی و لفظی آیات اخلاق اجتماعی در قرآن کریم. پژوهش‌های اخلاقی، (۱)۹، ۲۸۵-۳۰۴.
- حسینی‌بهشتی، سیدمحمد (۱۳۹۰). روش برداشت از قرآن. تهران: انتشارات روزبه.
- زیناتون، سیتی (۱۳۹۵). شخصیت و حقوق زن در تفسیر المیزان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، حوزه علمیه خواهران قم، جامعه‌الزهرا (س)، قم.
- عیسی‌زاده اطاقسرا، رقیه (۱۳۹۵). مقایسه آرای آیت‌الله جوادی آملی با آموزه‌های تفسیر نمونه در خصوص جایگاه زن در اسلام. پایان‌نامه کارشناسی ارشد فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه مازندران، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، ساری.
- فخارنوغانی، وحیده (۱۳۹۳). معنی‌شناسی واژه احسان در قرآن. پژوهش‌نامه تفسیر و زبان قرآن، (۱)۳، ۲۱-۳۲.
- کلانتری، ابراهیم؛ آرام، محمدرضا؛ چمن‌پیما، سکینه (۱۳۹۴). معنی‌شناسی سکینه در قرآن کریم. پژوهش‌های قرآن و حدیث، (۲)۴۸، ۲۶۹-۲۸۴.
- لطفی، مهدی (۱۳۹۳). بررسی و نقد معنی‌شناسی قرآنی ایزوتسو. پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن، (۲)۳، ۳۹-۵۲.
- ملک‌فاسمی، زهرا (۱۳۹۵). معنی‌شناسی واژه رزق در قرآن با رویکرد تحلیل متنی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، دانشکده علوم قرآنی میبد.

ملکی فاراب، ندا؛ شجاع‌نوری، فروغ‌الصباح؛ بستان‌نجفی، حسین؛ حسینیان، سیمین؛ لیبی، محمدمهدی (۱۳۹۶). تدوین شاخص‌ها و ترسیم الگوی کارکردهای خانواده در اسلام با بهره‌گیری از تکنیک پژوهش کیفی داده‌بنیاد. *مطالعات زنان و خانواده پژوهشکده زنان دانشگاه الزهراء*، ۵(۲)، ۶۱-۹۹.

مکارم‌شیرازی، ناصر (۱۳۸۵). *تفسیر نمونه*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

نذیر، محمد (۱۳۸۳). *نظام خانواده در قرآن*. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد علوم قرآن و حدیث، مدرسه علمیه امام خمینی، تهران.

References

- Borojerdi Alavi, M., Ashrafi, A., & Razmiyan, R. (2014). Family Relationship in tafsir Al.Mizan. *Andisheh Allameh*, 1(1), 51-70. (in Persian)
- Chia-Chien, H. (2007). The Delphi Technique: Making Sense of Consensus. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 12(10), 1-8.
- Darmavan, D. (2017). Semantics of the Quran: the past and opportunity in the future, *Advances in Social Science, Education & Humanities Research (ASSEHR)*, volume 137, 113-118. *International Conference on Quran and Hadith Studies (ICQHS)*, Indonesia.
- Fakhar Noghani, V. (2014). A Semantic Study of Ihsan in Quran. *Quranic Language and Interpretation*, 3(1), 21-32. (in Persian)
- Hosseini Beheshti, M. (2001). *The Method of Extracting from the Quran*. Tehran: Rouzbeh Publications. (in Persian)
- Hasoomi, T., Nooshinfard, F., Hoseini Beheshti, M., Babalhavaeji, F., & Hariri, N. (2018). Study of the implicit and verbal meanings of the verses of social ethics in the Holy Qur'an. *Ethical Research*, 9(1), 285-304. (in Persian)
- Isazadeh Ataqsara, R. (2017). *A Comparative Study on Javadi Amole's View with the Basis of Tafsir Nemoneh on the Status of Women in Islam*. MSc thesis, University of Mazandaran, Faculty of Theology and Sciences Islamic, Sari. (in Persian)
- Kalantari, E., Aram, M. R., & Chamanpima, S. (2015). Aesthetics meaning of relaxation in the Holy Qur'an. *Iranian Journal for the Quranic Sciences and Tradition*, 48(2), 269-284. (in Persian)
- Keeney, S., Hasson, F., & McKenna, H. (2005). Consulting the oracle: ten lessons from using the Delphi technique in nursing research. *Journal of Advanced Nursing*, 53(2), 205-212.
- Lotfi, M. (2014). Critical Review on Izutsu Quranic Semantics. *Linguistic Research in the Holy Quran*, 3(2), 39-52. (in Persian)
- Ludwig, L., & Starr, S. (2005). Library as place: results of a Delphi study. *Journal of Medical Library Association*, 93(3), 315-326.
- Mahmud, R. (2012). Semantic network representation of female related issues from the Holy Quran. *Knowledge Management International Conference (KMICe)*, Johor Bahru, Malaysia, 726-730.
- Makarem Shirazi, N. (2006). *Tafsire Nemoone*. Tehran: Dar-Al-Kotob Al-Islamiah. (in Persian)
- Malekghasemi, Z. (2016). *The Semantic of the Word Rizgh in the Quran: A Text Analysis Approach*. MSc thesis, University of Quranic Sciences and Knowledge Faculty of Meybod. (in Persian)

- Maleki Farab, N., Shojah Nouri, F. S., Bostan Najafi, H., Hosseinian, S., & Labibi, M. M. (2017). Index Compilation and Drawing the Pattern of Family Functions in Islam: A Qualitative Research Methodology Using Grounded Theory. *Biannual Journal of Woman and Family Studies*, 5(2), 61-99. (in Persian)
- Muhsinin, M. (2019). Semantics study of the word "muslim" in Al-Quran. *Humanities & Social Sciences Reviews*, 7(4), 1026-1030.
- Nazir, M. (2004). *Family in Quran*. MSc thesis, Imam Khomeini Seminary, Tehran. (in Persian)
- Powell, C. (2003). The Delphi Technique: Myths and Realities. *Methodological Issues in Nursing Research*, 41(4), 376-382.
- Sardaraz, K., & Roslan, A. (2017). A cognitive- semantic of the spatial "FI" in the quran. *Kemanuslaan*, 24(2), 89-122.
- Witkin, B. R., & Altschuld, J. W. (1995). *Planning and conducting needs assessment: A practical guide*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Zinatoun, C. (2016). *The Personality and Rights of Women in Tafsir Al-Mizan*. MSc thesis, Qom Seminary, Jami'at Zahra, Qom. (in Persian)

